

När fingret träffar tangenten

Om klavikordet och dess klangmöjligheter

Joan Benson berättar om hur hon hittade till klavikordet och hur hon lärde sig tekniken för att få instrumentet att klinga, en teknik som skulle kunna vara till nytta även för dagens pianister och cembalister.

Text: Joan Benson

Allt medan detta århundrade tycks frossa i förstärkta ljud finns det ett ökande behov av tystnad som balans – ett behov som klavikordet kan fylla.

Att börja spela klavikord är inte olik en musikalisk pånyttfödelse. Det återuppväcker glädjen i det egna musicerandet och kan förbättra ens spel på andra klaverinstrument. Det uppmuntrar en känslighet för finstämda, levande ljud som annars inte skulle höras. Det kan förflytta en från rastlöshet till ett tillstånd av stilla ro.

Klavikordets sätt att fungera är så omedelbart och nära att man, medan man spelar, kan se och känna vad som faktiskt händer. Enkla hävstänger i trä med bleck fungerar som gungbräden. I ena änden sitter en tangent och i den andra sticker ett litet metallbleck upp. När man trycker ner tangenten lyfts den bortre änden till dess att metallblecket slår an ett strängpar; detta får strängarna att vibrera på en viss tonhöjd mellan metallbleckets placering och ett stall placerat på resonanslådan till höger. På bundna klavikord kan flera bleck slå på olika punkter på samma strängpar*. Ju mindre avstånd mellan metallblecket och stallet, desto högre tonhöjd.

Från piano till klavikord

Jag kom till klavikordet som konsertpianist, då jag studerade för den eminente Edwin Fischer i Europa. Han föreslog att jag skulle finslipa min fingerteknik hos Paul Badura-Skodas barndoms-lärare, vars förfäder stod Liszt nära. Under min första lektion

placerade jag min kupade hand på en flat yta, som fingertopparna nuddade. Sedan lyfte jag mycket långsamt upp och ner mitt pekfinger, medan mina andra fingrar var helt avslappnade. Jag gjorde detta med varje finger och såg hur det darrade och sedan darrade lite mindre. Jag utförde den här övningen vart jag än gick, till dess att varje finger verkade fungera helt oberoende av de andra. Detta sökande efter fingersjälvständighet ledde mig till klavikordet och jag ger denna övning än idag till mina studerande.

Som en violin

Klavikordet är mer som en sordinerad violin och kräver en speciell teknik. Man måste kontrollera hela tonen, likt en violinist – inte bara dess början och slut. Fingertrycket måste hållas konstant om inte ljudet ska ändras, både i fokus och i tonhöjd; om ett finger är ostadigt kommer metallblecket att darra mot strängarna och ljudet kommer att fluktueras. Metallbleckens sätt att slå an, greppa och släppa greppet om strängarna kan påverka tonens dynamik, artikulation och andra egenskaper; allt eftersom mina fingrar blev allt mer känsliga upptäckte jag en rikedom av uttrycksfulla nyanser.

Jag kunde till exempel göra en mjuk ton mjukare genom att sänka ner en tangent något innan jag började trycka ner den. Detta för blecket närmare strängarna. Om jag gör fingerrörelsen medvetet långsammare kan jag uppnå en gyllene nästan-tystnad. Jag kan skapa ett varierat vibrato – kallat "Bebung" – ett ornament som är unikt för varje klavikord. En förbluffande mängd effekter är möjliga, varav några, som en viskning, är för subtila för att kunna kontrolleras.

Att skapa sjungande toner

Den som hör klavikordet bäst är den som spelar. Även locket lutar i riktning mot spelaren snarare än mot publiken. När jag hörde min egen sjungande ton för första gången överraskades jag av hur den blommade, som en reflektion av mig själv. På andra klaverinstrument kan man trycka ner en tangent och sedan koppla av medan man håller den nere, men på klavikordet kan ett sådant

*Strängpar: varje ton/tangent har två strängar som slås an. På bundna klavikord spelas två intilliggande toner, till exempel c och c# på samma strängpar. Blecket för c# sitter då lite närmare stallet vilket gör att den klingande delen av strängen blir något kortare, närmare bestämt en halvton högre. På obundna klavikord har varje tangent sina egna strängar, så att till exempel c och c# kan spelas samtidigt. Det är inte möjligt på ett bundet klavikord, där man får välja att spela antingen c eller c#. RH

Joan Benson spelar på ett klavikord byggt av Andrew Lagerquist efter en svensk förlaga, ett klavikord byggt av Lindholm & Söderström. Foto: Robert Lagerquist, Eugene, USA

spelsätt göra klangen slapp och oren. För att behålla en sjungande ton kan man dra-trycka fingret lätt framåt på tangenten, så att trycket förblir på samma nivå. Man måste släppa tonen snabbt och precis för att undvika ovidkommande ljud från rörelsen.

Tummen är ett fall för sig. En klaverspelares tummar är ofta stela och klavikord kräver subtil flexibilitet. Snarare än att behandla tummen som de andra fingrarna, lärde jag mig att dra den i sidled in mot handen, med den första leden först. När jag inte satt vid klaviaturen övade jag också att röra denna första led lätt, fram och tillbaka.

Det är klokt att spela korta stunder till att börja med, kanske tio minuter i taget. Axlar, armar och handleder ska vara avspända. Fokus ligger på att kontrollera fingrarna och hålla dem smidiga medan man lyssnar efter de sjungande tonerna. När jag först spelade den ena tonen efter den andra märkte jag hur ojämnt de kunde klinga. Jag var tvungen att stärka varje finger för att kunna få fram en egaliserad klang.

Det är också bra att i början undvika stycken man har lärt in på andra klaverinstrument, eftersom det är lätt att falla tillbaka i gamla vanor. Öva i stället en tonföljd i varierande mönster, sedan två toner tillsammans.

Klavikordets roll

Få verk är uttryckligen skrivna för klavikord, ändå kan det blåsa liv i många klaverstycken. Idag går det lätt att få tag i den här musiken i fina utgåvor, och man kan välja vad som verkar passa ett visst instrument. Kopior av alla slags äldre klavikord finns, liksom moderna exemplar.

Klavikord från 1400-talet med tre oktaver har ett tillräckligt stort omfång för att man ska kunna spela den tidens musik. Det överdådiga hovet i 1500-talets Spanien frambringade Antonio de Cabezón, en stor klavikordkompositör och -spelare.

På 1700-talet var klavikordet särskilt populärt i de germanska länderna. Här passar J S Bachs klavermusik för klavikord med något över fyra oktavers omfång. Hans son, Carl Phillip Emanuel, uttryckte utomordentligt personliga känslor på sitt dynamiskt rika klavikord med fem oktaver. Som en utsökt svanesång i slutet av 1700-talet byggde svenska instrumentmakare klavikord på upp till sex oktaver. Deras sinnliga toner och expansiva, dynamiska spännvidd överlappar med det tidiga pianot – som skulle komma att ta klavikordets plats.

Min första bekanskap med ett wienskt hammarklaver kom medan jag förberedde mig för en klavikordkonsert i ett europeiskt museum. Under några underbara timmar vid ett fint hammarklaver spelade jag musik av Mozart, Haydn och C P E Bach – alla utsökta klavikordister. Det som förvånade mig mest var hur lätt min klavikordteknik kunde anpassas till detta nya instrument. Senare tog jag med mig mitt eget tidiga piano på turné.

Moderna pianister och andra klaverspelare kan också ha nytta av klavikordets milda palett. Enligt Andrés Schiff är klavikordet hans bästa lärare ”därför att det tvingar mig att lyssna noggrant. Ljudet är så fint och anslaget så känsligt att det omedelbart avslöjar alla mina brister.”

*Översättning: Birgitta Wennerström
Faktaansvarig: Roland Hogman*

Artikeln har tidigare publicerats i tidskriften *Early Music Today*, www.earlymusictoday.com, och publiceras med tillstånd från rättighetsinnehavaren, Rhinegold Publishing.

Svenskättade Joan Benson anses vara en av vår tids mest framstående klavikordister. Hennes bok *Clavichord for Beginners* publicerades 2014 av Indiana University Press. Några av hennes inspelningar kommer att utges på nytt under 2017.